

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

«ՍԱՐԴԱՐԱՊԱՏԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ». ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԼԱՆԴՇԱՖՏԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՁԵՎԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ ԱՐԱՐԱՏԻ ԵՎ ԱՐԱԳԱԾԻ ՄԻՋԵՎ

ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ Պ.Ս., ԲՈԲՈՒՅԱՆ Ա.Ա.

Սարդարապատի ճակատամարտը XX դ. հայոց պատմության կարեւորագույն իրադարձություններից մեկն է՝ հայ ժողովրդի կամքի և կենսունակության բացարձակ դրսևորումը¹: 2018 թ.՝ ճակատամարտից 100 տարի անց, Սարդարապատի ոգին շարունակում է ապրել հայկական նոր պետականության միջավայրում, այս անգամ, սակայն, ոչ թե որպես գոյության պահպանման տարերային ձգտում, այլ որպես մարտահրավեր ապագային:

Սարդարապատի հերոսամարտի և նրա կարևորության մասին շատ է գրվել², և անիմաստ է կրկնել արդեն ասվածը: Սարդարապատը դիտենք

¹ Օգտվելով առիթից՝ շնորհակալություն ենք հայտնում Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարանի տնօրեն Կ. Արիստակեսյանին, փոխտնօրեն Ս. Պողոսյանին և աշխատակից Դ. Պողոսյանին՝ համագործակցության և տեղեկատվության փոխանակության համար: Սարդարապատում հնագիտական ծրագիր սկսելու գաղափարը, որ մասամբ քննարկվում է նաև այս հոդվածում, զարգացում է ապրել միասնական քննարկումների ընթացքում: Օղալուսանկարների և քարտեզների համար շնորհակալ ենք ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատակից Հ. Դանիելյանին:

² Հմմտ., օրինակ՝ **Թուրջյան Հ.**, Սարդարապատի հերոսամարտը, Ե., 1965 (I հրատ.), 1969 (II հրատ.), **Աստվածատուրյան Ա.**, Սարդարապատի պատմաշինությունը, Բեյրութ, 1966, **Շենուր Ա.**, Սարդարապատի հերոսամարտը, Ֆրեզնո, 1967, **Հարությունյան Ա.Հ.**, Թուրքական ինտերվենցիան Անդրկովկաս 1918 թ. և ինքնապաշտպանական կռիվները, Ե., 1984, **Արզումանյան Մ.Վ.**, Արհավիրքից վերածնունդ, Ե., 1973, **Հարությունյան Ա.**, Պատմական ճշմարտությունը Սարդարաբադի ճակատամարտի մասին (Բանբեր Հայաստանի արխիվների, 1978, N 3, էջ 96-119), **Աֆանասյան Ս.**, Սարդարապատի հաղթանակը, Ե., 1991, **Արիստակեսյան Կ.Ա.**, **Պողոսյան Ս.Հ.**, **Մելիքյան**

քիչ այլ, ոչ ավանդական հայացքով և մասնավորապես ոչ միայն որպես 1918 թ. «ազգային գերլարման» մի քանի մայիսյան օրերը բնորոշող իրադարձություն, այլ նաև որպես մի երևույթ, որը բնույթով տևական է, կրկնվող, օրինաչափ: Այն մի ընթացք է, որը պայմանավորված է տարածական, ժամանակային, մշակութային և կամային առանձնահատկություններով ու դրանց անընդհատ ձևափոխությամբ (տրանսֆորմացիայով): Օգտագործելով հիմնականում հնագիտական գործիքակազմ՝ ստորև կփորձենք անդրադառնալ Սարդարապատին հիշյալ ընդհանուր և մասնավոր տեսանկյուններից:

Մեթոդի անհրաժեշտությունը: Սարդարապատի ճակատամարտի վերոհիշյալ ընկալումն էականորեն բխում է հնագիտական ուսումնասիրության բնույթից, որի գերխնդիրը, իրադարձության օրինակով՝ երևույթի (դրա ժամանակի, տարածության և կայունության) քննարկումն է: Այս տեսանկյունից «հնագիտություն» կատեգորիան դադարում է լինել զուտ որպես նյութական արժեքի միջոցով անցյալը վերականգնող գիտակարգ, այլ, նախ և առաջ, երևույթի ակունքները, զարգացումը, պատճառահետևանքային կապերը, մարդկային գիտակցության մեջ դրա ընկալման տրանսֆորմացիան հետազոտող համակարգ³:

Այս համատեքստում հատկապես կարևորվում է խնդրի քննարկումը ժամանակային և տարածական դինամիկայի մեջ: Երևույթի դիտարկումը տևականության տեսանկյունից հնարավորություն է տալիս բացահայտել կրկնվող պատմական կառուցվածքներ⁴, մինչդեռ տարածության յուրացման և օգտագործման օրինաչափությունների քննարկումը օգնում է ավելի լավ հասկանալ ինքնության ուղենիշների ձևավորման, տարածման և, ինչը հատկապես կարևոր է այս աշխատանքի սահմաններում, դրանց պահպանման մեխանիզմները⁵: Այս իմաստով մեզ համար «Սարդարապատ» հասկացությունը ինչ-որ տեղ դառնում է Հայկական լեռնաշխարհի պատ-

Ա.Բ., 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերը մասնակիցների հուշերում, Ե., 2014, **Kayaloff J.** The Battle of Sardarabad, La Haye-Paris, 1973.

³ Հմմտ. **Foucault M.** L'Archéologie du savoir, Paris, 1969.

⁴ **Braudel F.** Histoire et Sciences sociales: La longue durée, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 13e année, N 4, 1958, p. 725-753.

⁵ **Branton N.** Landscape Approaches in Historical Archaeology: The Archaeology of Places, in: Majewski T., Gaimster D. (eds), International Handbook of Historical Archaeology, London, 2009, p. 51-66.

մաաշխարհագրական միջավայրում ընթացող և նրանում ապրող տեսակի ինքնապահպանմանն ուղղված գործողությունները բացատրող «իդեալական տիպ»⁶, որով տարաժամանակյա իրադարձությունները հանդես են գալիս տրամաբանական կապակցվածության մեջ և բացահայտվում որպես երևույթ:

Նկ. 1. Ճակատամարտի «վճռական գոտին». սպիտակով նշված է հետազոտվելիք տարածքը

«Հայկական լանդշաֆտի» կառուցվածքը: Հայկական լեռնաշխարհը ցածր, միջին և բարձր լեռնային սարահարթերի յուրահատուկ մի ամբողջություն է. այն ավարտվում է այնտեղ, որտեղ ավարտվում են սարահարթերը⁷: Ընդ որում, հիշյալ երեք մակարդակները կրկնում են իրար և առանձնանում նույնակերպ ուղենիշներով՝ լեռներով շրջապատված գոգավո-

⁶ Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft, Tübingen, 1914. «Իդեալական տիպ» (Idealtypus) հասկացության մեկնության համար տե՛ս Чубарьян А.О. Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь, М., 2014, с. 114-115, Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования, М., 2003:

⁷ Լեռնաշխարհի բնական պայմանները փայլուն կերպով նկարագրված են այս աշխատության մեջ՝ Бальян С.П. Структурная геоморфология Армянского нагорья и окаймляющих областей, Е., 1969:

րությաններ, որոնք բնորոշվում են մեծ և փոքր լճերով, լեռներից բխող և սարահարթով անցնող գետերով: Լեռներով շրջապատված ցածր (պայմանականորեն՝ «քաղաքային») և միջին (պայմանականորեն՝ «գյուղական») սարահարթերն այն հիմնական բեմահարթակներն են, որտեղ ընթացել է լեռնաշխարհի բնակչության կյանքը, մինչդեռ բարձր սարահարթերը ծառայել են որպես ամառանոցներ կամ սրբավայրեր՝ առաջին երկուսի բնակչության համար: Ընդ որում, այդ սարահարթերը շրջապատող լեռները եղել են այն բնական սահմանները, որոնք մի կողմից պաշտպանական թիկունքի դեր են խաղացել, մյուս կողմից՝ եղել այդ տարածքների տնտեսական (իրենց ջրային և բնական պաշարներով) և հոգևոր (դրանք սրբացվել են ու դարձել ուղենիշներ) պահանջմունքները բավարարող միջավայրեր:

Սարահարթերի այդ ամբողջությունը ձևավորել է Հայկական լեռնաշխարհի գրեթե բոլոր աշխարհագրական, պատմամշակութային, ինչպես նաև վարչատնտեսական միավորները՝ բնորոշվելով նույնատիպ առանձնահատկություններով (վաղ պատմական շրջանների համար, օրինակ՝ բնակավայրային համակարգ, թաղման ծես, նյութական մշակույթի գույքակազմ, աշխարհայացք և այլն)⁸:

Ինչքան հեռանում ես նկարագրված հատկանիշներով բնորոշվող սարահարթային գոտիներից, այնքան պակասում են դրանց՝ որպես ամբողջություն բնորոշ ինվարիանտ մշակութային տարրերը: Հիշյալ երևույթը կարելի է բացատրել ոչ միայն աշխարհագրական պայմանների «թելադրանքով» կամ պատմամշակութային և քաղաքական զարգացումների կամայական ընթացքով, այլ, նախ և առաջ, լեռնաշխարհի բնակչության կողմից՝ նույնական հատկանիշներով բնորոշվող կենսատարածքի *ընտրության* հանգամանքով: Այս ընտրության «իրավունքն» իր բնույթով *a priori* է, այն չի պարտադրվել ոչ բնության, ոչ մարդկային այլ/օտար համայնքների կողմից և ցույց է տալիս դրա կրողների մտածողության կայունությունը տևական զարգացումներում: Սա խոսում է այն մասին, որ լեռնաշխարհը ոչ միայն աշխարհագրական ուրույն տարածք է, այլև յուրահատուկ/ներփակ հաղորդակցական համակարգ:

⁸ Մանրամասների համար տե՛ս **Bobokhyan A.** Kommunikation und Austausch im Hochland zwischen Kaukasus und Taurus, ca. 2500-1500 v. Chr., Bd. 1-2, British Archaeological Reports 1853, Oxford, 2008:

Հայկական լեռնաշխարհին յուրահատուկ կենսատարածքի կազմակերպման այս մոդելը ձևավորվել է հազարամյակների ընթացքում՝ որպես նրանում ապրող գլխավորապես երկրագործ ժողովրդի հարմարեցում (=երկխոսություն) համապատասխան բնական պայմաններին⁹: Այդ մոդելը տատանվել/խախտվել է միայն կլիմայական կամ քաղաքական աղետների դեպքում, բայց հիմնականում վերականգնվել՝ որպես օրինաչափություն:

Նկ. 2. Ճակատամարտի հիմնական հենակետ-բլուրների դասավորվածությունը

Մեր հարցադրման տեսանկյունից այստեղ հատկապես կարևոր է «ռազմական լանդշաֆտ» եզրը: Վերն արդեն ասվեց, որ սարահարթերը շրջապատող լեռները պաշտպանական թիկունքի դեր են խաղացել: Բոլոր ժամանակներում, վտանգների դեպքում, սարահարթային կենտրոններում բարգավաճող քաղաքային բնակչությունը բարձրացել է նախալեռներ և այնտեղ պաշտպանվել կամ նախահարձակ եղել՝ թիկունքում ունենալով բարձունքները: Օտար ներխուժումների կամ տիրապետությունների ընթացքում հիմնականում բարձրացել է նախալեռների՝ որպես կենսատարածքի նշանակությունը: «Ռազմական լանդշաֆտը», տվյալ դեպքում, սա-

⁹ Հ. Թուրքյանը, քննարկելով Սարդարապատի ճակատամարտում հայերի հաղթանակի պատճառները, ճշտիվ շեշտում է նաև բնաաշխարհագրական գործոնի կարևորությունը (**Թուրքյան Հ.Գ.**, նշվ. աշխ., 1969, էջ 149):

րահարթի և նախալեռների միջև ընկած այդ պատմաաշխարհագրական միջավայրի ձևափոխության ընթացքն է՝ այն պաշտպանելու/տիրապետելու նպատակով: Այս համատեքստում Սարդարապատի հերոսամարտը տեսանելի է որպես այդ ձևափոխության մի փայլուն օրինակ, որի առանձին հետազոտությունը կարող է էապես նպաստել ընդհանուր օրինաչափության բացահայտմանը:

Արագածյան հանգույցը: Հայկական լեռնաշխարհի ամենաառանցքային սարահարթը Արարատի և Արագածի միջև ընկած Արարատյան դաշտավայրն է: Այն լեռնաշխարհի ամենամեծ «հրապարակն» է, նրա գրեթե մշտական քաղաքական-մշակութային կենտրոնը՝ սկսած առնվազն նոր քարի, բայց հատկապես՝ բրոնզի և երկաթի դարերից¹⁰: Այս տեսանկյունից, կարծում ենք՝ ամենևին էլ պատահական չէ, որ հայկական հիշողությունը (Մովսես Խորենացի) պետականության վերջնական ձևավորումը կապում է Արարատի և Արագածի միջև ընկած այս նույն տարածքի հետ:

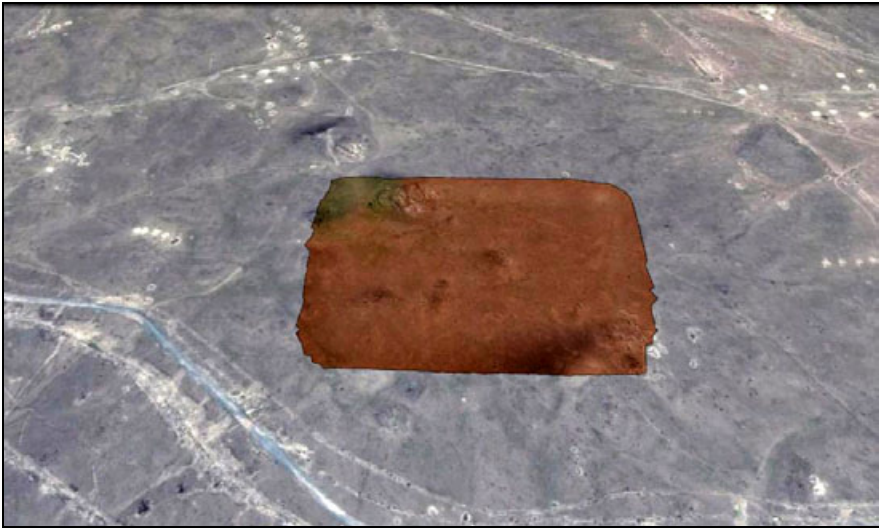
Քննարկվող գոտին մենք կոչում ենք «Արագածյան հանգույց», քանի որ բոլոր ժամանակներում հենց Արագածն է իրականացրել Արարատյան դաշտը սնուցողի (իր հարուստ ջրերով ու խիտ բնակավայրային համակարգով) և նրան պաշտպանող վահանի գործառույթը¹¹: Արագածի հարավային փեշերը՝ որպես թիկունք, իրենց դիրքով և ամրաշինական համակարգով, ապահովել են Արարատյան դաշտի անվտանգությունը, իսկ դրանց միջանկյալ գոտին եղել է տեղական/պաշտպանվող և եկվոր/հարձակվող ուժերի (ռազմական) շփման միջավայր:

Արարատի և Արագածի միջև ընկած այս գոտում հիշյալ գործընթացը տեսանելի է դեռևս վաղ երկրագործական հասարակությունների ժամանակաշրջանից: Սակայն Ք.ա. II հազ. կեսերից (ուշ բրոնզի դարից) և հատկապես վերջերից (վաղ երկաթի դարից) մինչ նոր ժամանակներ տարածքը դառնում է ռազմական գործողությունների կարևորագույն թատերաբեմ,

¹⁰ **Badalyan R.S., Avetisyan P.S.** Bronze and Early Iron Age Archaeological Sites in Armenia: I. Mt. Aragats and its Surrounding Region, British Archaeological Reports 1697, Oxford, 2007.

¹¹ Արագածի այս պատմական նշանակության մասին մանրամասն տե՛ս **Քալանթար Ա.**, Արագածը պատմության մեջ, Ե., 1935: Այստեղ պետք է նշել, որ եթե Արարատը լեռնաշխարհի կարևորագույն ուղենիշն է (=խորհրդանիշը), ապա Արագածը այն օրրանն է, որի լանջերին սնուցվել և իրական գոյությունն է պահպանել մեր ժողովուրդը: Այս իմաստով, Արագածի հետ կարող են համեմատվել միայն Բյուրակնյան լեռները Արևմտյան Հայաստանում:

որի մասին են վկայում, մի կողմից, հնագիտական տվյալները (մասնավորապես՝ հիշյալ ժամանակներում հիմնադրված և մինչ վերջերս օգտագործվող «կիկլոպյան» ամրոցների և աշտարակների խիտ ցանցը), մյուս կողմից՝ էլ գրավոր (ուրարտական, հունա-հռոմեական, հայկական, բյուզանդական, պարսկա-թուրքական, ռուսական) աղբյուրները: Ինչպես տեղական, այնպես էլ եկվոր խմբերի կամ վերնախավերի համար բավարար էր գրավել այս հանգույցը, որպեսզի ողջ Հայկական լեռնաշխարհը դառնար կառավարելի:

Նկ. 3. Օդից լուսանկարված մակերեսը N 449 և հարակից բլուրների շրջանում

Քննարկվող պատմաաշխարհագրական համատեքստում «Սարդարապատի ֆենոմենը» կարծես ավելի ընկալելի է դառնում: Չէ՞ որ Սարդարապատը գտնվում է նկարագրվող առանցքային գոտու կիզակետում: Ճակատամարտի պատմական կարևորության մասին խոսելիս՝ Արարատյան դաշտի հենց այս նշանակությունն է շեշտում նրա մասնակից Հ. Բաղրամյանը՝ այն բնորոշելով որպես հայկական օրրան՝ իր սովոր բնակչությամբ, հնագույն քաղաքներով, բազմադարյա մշակութային օջախներով. նրա կորուստը կնշանակեր ընդհանուր Հայաստանի կորուստ¹²:

¹² Баграмян И.Х. Мои воспоминания, Е., 1979, с. 91.

Ճակատամարտի տարածույթը: Այժմ փորձենք ավելի կոնկրետ անդրադառնալ Սարդարապատի ճակատամարտին: Այն, փաստորեն, տեղի է ունեցել ուղիղ գծով Արարատի և Արագածի միջև ընկած հատվածում, դաշտավայրային և նախալեռնային գոտիների սահմանագծին¹³: Եթե փորձենք աշխարհագրորեն սահմանել ճակատամարտի տարածույթը, լայն առումով այն ընդգրկում է երկու ենթագոտի. Արարատյան դաշտավայրի հյուսիսարևմտյան շրջանները, որտեղ տեղի են ունեցել շարժերն ու բախումները (Ֆերիկ, Արշալույս, Արմավիր, Առատաշեն, Մրգաշատ, Բամբակաշատ, Սարդարապատ բնակավայրերը) և Արագածի հարավարևմտյան լանջերը, որոնք դարձել են թիկունք և հարձակման հենակետ (Մաստարա, Թալին, Լեռնակերտ, Սառնաղբյուր, Դաշտադեմ, Աշնակ, Ուջան, Կոշ բնակավայրերը): Հայկական զորքի վճռական հակահարձակման ընթացքում, ճակատամարտի վերջին փուլում, ռազմական գործողությունների տարածքը գնալով նեղանում է՝ կենտրոնանալով ներկայիս Խանջյան գյուղից հյուսիս ընկած շրջանում, այսինքն, այն մասում, որտեղ սարահարթը հանդիպում է լեռներին:

Նկ. 4. Տարածքի լուսանկարը N 449 բլուրից

¹³ «Ռազմաճակատը ձգվում էր Արաքսից մինչև Արագած լեռան փեշերը» (Աֆանասյան Ս., նշվ. աշխ., 1991, էջ 41):

Ճակատամարտի առանցքային հատվածը Չիմնի-Ղըռ կամ N 440 և Թյուլքի Թափա կամ N 449 անվամբ հայտնի բլուրների շրջաններն են (նկ. 1-4), որոնք գտնվում են Խանջյան գյուղից հյուսիս, Արմավիրի ուսումնական մարտադաշտի տարածքում՝ դաշտավայրի և նախալեռների սահմանագծին, ծովի մակերևույթից միջինը՝ մոտ 900-950 մ բարձրության վրա: Փոքր բլրակներով բնորոշվող, հիմնականում հարթ տափաստանային գոտին ձգվում է դեպի Աշնակ, Դավթաշեն, Ներքին Սասնաշեն, Ներքին Բազմաբերդ գյուղերը՝ աստիճանաբար բարձրանալով ծովի մակերևույթից միջինը՝ մոտ 2000 մ: Այս գոտին առանցքային է ճակատամարտի համար, քանի որ այստեղ են տեղի ունեցել վճռական և հայերի համար բեկումնային մարտերը: Նախնական հետախուզական աշխատանքներն արդեն ցույց են տալիս համապատասխան ռազմական գույքի (փամփուշտներ, ձիու պայտեր՝ նկ. 5) կուտակումներ հիշյալ հատվածում:

Նկ. 5. Գտածոներ N 449 բլուրի շրջակայքից. նոր (1-2) և հին (3-5) փամփուշտներ, ձիու պայտ

Ուշագրավ է, որ խնդրո առարկա հատվածը հարուստ է վաղ պատմական ժամանակաշրջաններին վերաբերող հնագիտական հուշարձաններով (հատկապես՝ աշտարակաձև կառույցներով, հմմտ. նկ. 6), որոնք

տարածքի ռազմական կազմակերպման նախապատմությունը հետազոտելու հնարավորություն են տալիս: Այս տեսանկյունից կարևոր է, որ հիշյալ N 440 և 449 բլուրները բնորոշվում են «կիկլոպյան» շարվածքով աշտարակաձև կառույցներով, որոնք, ինչպես բրոնզ-երկաթի դարերում, այնպես էլ Սարդարապատի ճակատամարտի ընթացքում և այսօր զինվորների կողմից կիրառվել և կիրառվում են որպես ռազմական դիտակետեր: Սա նշանակում է, որ Սարդարապատի ճակատամարտի առանցքային գոտում բախումներ են տեղի ունեցել արդեն բրոնզի և երկաթի դարերում:

Հնագիտական հետազոտության կարևորությունը: Համաշխարհային պրակտիկայում հայտնի է «ռազմական հնագիտություն» գիտակարգը, որը զբաղվում է վերջին 100-200 տարիների ճակատամարտերի ուսումնասիրությամբ¹⁴: «Ռազմական հնագիտությունը» հետազոտում է, թե ինչպես է մարդու ռազմական գործունեությունը վերափոխում պատմամշակութային լանդշաֆտը: Այն անդրադառնում է նաև ռազմիկների գործունեության ու նրանց անձնական իրերի հետ կապված խնդիրներին: Հնագիտության այս ձևը երբեք չի կիրառվել Հայաստանի տարածքում, և, այս իմաստով, Սարդարապատը կարող է դառնալ կարևոր մի հարթակ՝ «ռազմական հնագիտությունը» Հայաստանում փորձարկելու համար: Նման աշխատանքը խիստ արդիական է, և կարելի է անցկացնել հետևյալ մեթոդներով ու փուլերով.

1. Կազմել ճակատամարտի հետազոտվող մակերեսի տեղագրական հանույթը և քարտեզը՝ GIS (Աշխարհագրական տեղեկատվական համակարգ) ծրագրի միջոցով (հմմտ. նկ. 3): Այդ մակերեսը տուպոհանույթի վրա բաժանել քառակուսիների՝ դրանով իսկ ստեղծելով հղման համապատասխան համակարգ:

2. Իրականացնել ինտենսիվ հնագիտական հետախուզություն, որի շնորհիվ կքարտեզագրվեն բոլոր գտածոները և մարդկային միջամտությունները (օրինակ՝ խրամատները): Գտածոներով ամենահարուստ վայրերում կարելի է իրականացնել հետախուզական հորատումներ՝ շերտագրությունը և գտածոների խտությունը պարզելու նպատակով: N 440 և 449

¹⁴ Վերջին հրատարակությունների համար հմմտ. **Schofield A.J.** Matériel Culture: The Archaeology of 20th Century Conflict, Abingdon, 2002, **Sutherland T.L.** Battlefield Archaeology - A Guide to the Archaeology of Conflict, York, 2005, **Homann A.** Battlefield Archaeology of Central Europe: With a Focus on Early Modern Battlefields, in: Mehler N. (ed.), Historical Archaeology in Central Europe, Rockville, 2013, p. 203-230.

բլուրների շրջակայքը բնորոշվում է սպիտակավուն կավահողով, որը հեշտությամբ կարող է կլանել արտեֆակտները: Քանի որ վերջիններս ի հայտ պիտի գան ոչ մեծ խորության վրա, ուստի որոշ հատվածներում պեղելով մոտ 10-15 սմ կավահող, կարող է հնարավոր լինել փաստագրել տարբեր գտածոներ: Կարելի է նաև պեղումներ իրականացնել N 440 և/կամ 449 բլուրների հատվածներում, որոնք, ինչպես նշվեց, «կիկլոպյան» շարվածքով, կլորավուն հատակագծով բրոնզ-երկաթեդարյան աշտարակներ են:

3. Հիմնական քառակուսիներում կարելի է իրականացնել երկրաֆիզիկական հետազոտություն, որը հնարավորություն կտա ուղղահայաց և հորիզոնական պրոֆիլներ ստանալ և, բացի այդ, արձանագրել մետաղական անոմալիաներ, որոնք կարող են կապված լինել հողի տակ անցած իրերի հետ (զենք, փամփուշտ և այլն):

Նկ. 6. Տասնյակ «կիկլոպյան» շարվածքով աշտարակներից մեկը N 445 բլուրի վրա

Նման հնագիտական հետազոտության նպատակը կարող է լինել երկակի՝ գիտական և հասարակական: Գիտական հարցադրման գերխնդիրն է հնագիտական հետազոտության միջոցով ճշգրտումներ մտցնել Սարդարապատի ճակատամարտին վերաբերող պատմական խնդիրներում (օրինակ՝ պարզել ճակատամարտի իրական մակերեսը/տարածույթը, զինվորական պարագաները, զինատեսակները և այլն), ինչպես նաև ներ-

կայացնել հետազոտվող ռազմական լանդշաֆտի պատմական ձևափոխումները դարերի ընթացքում: Հասարակական իմաստով, հանրությունը կարող է մասնակցել Հայաստանում երբեք չկիրառված մի միջոցառման, որը մեծ հետաքրքրություն կառաջացնի: Հնագիտական հետազոտությամբ կմիաձուլվեն գիտությունը և «խաղը»՝ պատմական իրականությունը գիտակցելու և, ամենակարևորը, վերապրելու նպատակով:

Այս հարցադրումների հիման վրա իրականացված հետազոտությունը կարող է հիմքեր նախապատրաստել մարտադաշտը հիշարժան վայր և բացօթյա թանգարանային ցուցադրական ակտիվ տարածք-արգելոց դարձնելու համար: Սա մեզանում ժառանգության բացահայտման, պահպանության և մեկնաբանման նոր տիպի խնդիր է, որը կարող է հիմնավորվել որպես կրթական և զբոսաշրջային կարևոր ներուժ:

Այս աշխատանքի արդյունքները նմանապես կունենան երկակի՝ գիտական և հասարակական նշանակություն: Դրանց հիման վրա կարելի է իրականացնել տարատեսակ գիտական վերակազմություններ, որոնք էական ճշգրտումներ կմտցնեն պատմական խնդիրներում: Ձեռքբերումները կարելի է ներկայացնել տարբեր, այդ թվում՝ եռաչափ ու հանրությանն ընկալելի մոդելներով՝ վերարտադրելով ճակատամարտի մանրամասները: Արված աշխատանքի հիման վրա կարելի է հրատարակել գիտական կամ հանրամատչելի աշխատանքներ, որոնցում կներկայացվի Սարդարապատի ճակատամարտի ռազմական լանդշաֆտի ձևափոխման ընթացքը՝ սկսած հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը:

Նման աշխատանքը կարող է լինել միայն միջմասնագիտական բնույթի՝ կազմված հնագետներից, ազգագրագետներից, պատմաբաններից, թանգարանագետներից, երկրաբաններից, որոնց միասնական ջանքերով կստեղծվի մի միջավայր, որը մեկ իրադարձությունը կդիտարկի որպես երևույթ՝ իր տևականության և զարգացման մեջ:

Գիտահասարակական տեսանկյունից այս ոճի աշխատանքը կարող է ցույց տալ հասարակական և հումանիտար գիտության կարևորությունը արդի հայ պետականության և ինքնության խնդիրների քննարկման համատեքստում՝ շեշտելով, որ հայկական անցյալին ռացիոնալ ու գիտական բարձր՝ միջազգային մակարդակին համապատասխանող մոտեցումը կարող է ավելի արդյունավետ լինել, քան զուտ զգացականը:

Այսպիսով, Սարդարապատը, վճռորոշ իրադարձություն լինելուց զատ, կարևոր երևույթ է, որը տևական է, կրկնվող, օրինաչափ: Այն մի ընթացք է, որը պայմանավորված է տարածական, ժամանակային, մշակութային և կամային առանձնահատկություններով ու դրանց անընդհատ ձևափոխությամբ: Տվյալ հարցադրումը, ուսումնասիրության որոշակի դաշտ բացելու հետ մեկտեղ, պարունակում է էական մի ակնարկ, որ արդեն ժամանակն է հաղթահարել «արխիվային մոտեցումը» անցյալի նկատմամբ և բացել մեկնության ավելի լայն դաշտեր, որոնք հնարավորություն կտան հայկական անցյալը դիտել մետամակարդակներում: Նման մոտեցման մեջ է հասարակական և հումանիտար գիտությունների զարգացման նախապայմանը, իսկ իշխանությունների համար՝ բացառիկ հնարավորություն հասկանալու այդ գիտությունների կարևոր ներուժը հայկական իրականությունը դրականորեն փոխելու տեսանկյունից:

“АРХЕОЛОГИЯ САРДАРАПАТСКОЙ БИТВЫ”: ИСТОРИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ВОЕННОГО ЛАНДШАФТА МЕЖДУ АРАРАТОМ И АРАГАЦЕМ

АВETИСЯН П.С., БОБОХЯН А.А.

Резюме

Сардарапатская битва является одним из знаменательнейших событий армянской истории XX века, обусловленных пространственными, временными, культурными особенностями и их непрерывной трансформацией. Исходя из подобной постановки вопроса, необходимо преодолеть существующий “архивный подход” к прошлому, что даст возможность рассмотреть реалии армянской истории на метауровне. Предлагаемый подход является важнейшим компонентом исторических исследований. В свете сказанного ключевые события армянской истории следует анализировать в пространственно-временном, культурном и стратегическом контекстах.

“ARCHAEOLOGY OF SARDARAPAT BATTLE”: HISTORICAL TRANSFORMATIONS OF THE MILITARY LANDSCAPE BETWEEN ARARAT AND ARAGATS

P. AVETISYAN, A. BOBOKHYAN

Abstract

The Sardarapat battle is one of the most important events in Armenian history of the 20th century, which was conditioned by spatial, temporal, cultural features and their continuous transformation. Coming out from such formulation of the question it is necessary to overcome the current “archival approach” to the past, which will enable to discuss the realities of Armenian history on meta-level. The proposed phenomenological approach essentially widens the possibilities of historical studies. Based on the mentioned ideas the key events of the Armenian history should be analyzed in their spatial-temporal, cultural and strategic contexts.